

UDK 821.163.42.09-31 Brešan I.
Pregledni rad

Mirna BRKIĆ (Mostar)
Filozofski fakultet u Mostaru

IGRA NA POZORNICI ŽIVOTA

Predmet našeg proučavanja su *Ispovijedi nekarakternog čovjeka* (1996.), drugi roman Ive Brešana. Opsežan pikarski roman, bogate, razgranate fabule i intertekstualnih natuknica, samo je na površini roman o pustolovinama glavnog lika. Posluživši se likom (ne)karakternog čovjeka Fabricija Viskova, Brešan će u romanu iznijeti svoja etička i filozofska promišljanja te književno originalan pogled na problem povijesti i povijesne istine.

Ključne riječi: *Brešan, Ispovijedi nekarakternog čovjeka, etičko-filozofska promišljanja, pitanje povijesne istine*

Ispovijedi nekarakternog čovjeka (1996.) drugi je roman Ive Brešana. Opsežan je (gotovo 500 stranica) i sastoji se od *Uvoda* i čak 57 poglavlja, raspoređenih u 5 dijelova. Napisan je u prvom licu – pripovjedač i glavni lik romana „nekarakterni čovjek“ Fabricije Viskov pripovijeda svoj život od rođenja do starosti, tj. do one točke u kojoj počinje pripovijedanje. Između prvog Brešanova pikarskog romana *Ptice nebeske* i *Ispovijedi nekarakternog čovjeka* razlika je, između ostalog, što bismo prvi Brešanov roman mogli povezati s ranom fazom pikarskog žanra vezanog za španjolsku književnost 16. st. kad ta vrsta romana još nije opterećena etičko-filozofskim promišljanjima pikara, što će biti jedna od karakteristika pikarskih romana od 18. st. nadalje.¹

Karakteristika suvremenih pikarskih romana poput *Ispovijedi* jeste da povezuju dvije naoko suprotne karakteristike u formiranju tematske strukture djela: s jedne strane to je potreba za kretanjem, istraživanjem, za sudjelovanjem, a s druge strane potreba za očuvanjem individualne nezavisnosti pa se, kao logična posljedica sukoba između tih dviju suprotnih sila, javlja izražena sklonost prema intelektualističkoj introspekciji, preispitivanju odnosa između svijeta kakav jest i svijeta u nama.

¹ Usp. V. Visković, „Brešanovo dvadeseto stoljeće“, u knjizi: *Umijeće pripovijedanja*. Ogleđi o hrvatskoj prozi, Znanje, Zagreb, 2000., str. 130.

Iako je sama Fabricijeva biografija dovoljno bogata doživljajima da privuče pozornost, ipak ono što čini zanimljivim ovaj roman nisu samo zbivanja u kojima sudjeluje, već njegova razmišljanja. *Ispovijedi nekarakternog čovjeka* samo su na površini roman o pustolovinama glavnog lika. Obrazac pikarskog romana poslužio je Brešan u da na usta Fabricija Viskova iznese svoja filozofska i etička načela te da uobliči književno originalan pogled na problem povijesti i povijesne istine. U skladu je to s Brešanovom poetikom, kako navodi: „Još uvijek držim da literatura mora sadržavati nešto metafizičko i da je filozofija ono osnovno u njoj. Književno djelo mora biti filozofija, a priča je tu samo zato da tu filozofiju približi čitatelju“.²

U *Uvodu* romana Fabricije kaže da mu je namjera iskreno, bez uljepšavanja iznijeti sve događaje iz svog života. Indikativan je u tom pogledu i naslov romana. Riječ ispovijed(i) referira na katoličku vjersku tradiciju priznavanja grijeha i istina, potpuno iskreno, bez prikrivanja, o sebi pred Bogom.

Već će u *Uvodu* Fabricije iznijeti svoja filozofska promišljanja o (ne)postojanju morala i karaktera objašnjavajući zašto sam sebe naziva „nekarakternim čovjekom“. Govoreći iz svog bogatog i često bolnog iskustva, došao je do zaključka da su moral, karakter i načela zapravo samo fikcije. Reći će da su ljudi od početka svijeta na moralno ponašanje motivirani ili strahom od kazne ili željom da budu nagrađeni: *U svom dugom i iskustvima bogatom životu nisam nikad sreo ni jednog dobrotvora, donatora, samaritanca, djelitelja pomoći i čovjekoljupca koji u onom što čini nije bio motiviran barem nekom korišću*.³ Odnosno tvrdi: „(...) dobro i zlo ne postoji; oni su samo oznake ili etikete, koje ljudi lijepe tuđem ponašanju, ovisno o tome kako je ono njima u interesu ili od koristi.“⁴

Brešan zapravo želi pokazati da su „ideologizirani modeli samo paravan iza kojeg se najčešće skrivaju sasvim konkretni, pragmatični razlozi te da su njihovi nositelji, neovisno jesu li pripadnici političke ili crkvene vlasti, spremni 'korigirati' vlastite stavove ukoliko u tome vide vlastiti probitak“.⁵

Obrazlažući svoje stajališta u svezi karakternosti, Fabricije kaže i ovo:

Najopasnijom od svih sastavnih osobina karaktera čini mi se kad netko sebi za životni cilj postavi kakav ideal: domovinu, pravednije društvo, slobodu ili jednakost sviju, i spreman je za to na sva moguća odricanja, pa čak i na žrtvu vlastitog života (...) A da ne govorim o tome kako je taj, koji je zbog vlastitih fikcija spreman žrtvovati vlastiti život, to još spremniji kad se radi o tuđem. I što je

² *Sotona ponovno lik u Brešanovu romanu*, www.radio101.hr

³ I. Brešan, *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*, Znanje, Zagreb, 1996., str. 9.

⁴ Isto, str. 10/11.

⁵ Milovan Tatarin, „Utvara povijesti, utvara individualnosti“, *Dometi*, godina 10, broj I-IV, 2000., str. 35.

najgore, to ludilo traje koliko i povijest, od srednjovjekovnih asketa (...) pa do suvremenih fanatika koji sjedaju u automobil pun eksploziva i dižu u zrak sebe i druge. A ako biste takvog nekog ludaka pitali što mu je to potrebno i zašto to radi, on bi vam spremno odgovorio: 'Da bi idućim generacijama bilo bolje i da bi živjele u sreći i blagostanju.' No kakva uistinu sreća i blagostanje čeka iduće generacije od toga, najbolje se vidi ako se neki od tih ideala kojim slučajem ostvari i postane društvena praksa. Ne treba biti vrstan poznavalac povijesti, pa da se zna kakvi su sve monstruozi režimi nastajali na takvim zasadama i kako su u njima nestajale na tisuće ljudi, pa čak i čitavi narodi, ako nisu bili po mjeri tog ostvarenog ideala.⁶

Kao zastupnik antiideološkog pogleda na život Fabricije je sumnjičav prema svakom idealističkom uzletu usamljenog pojedinca. U njegovom se sarkazmu zapravo krije i dio one zdrave plebejske skepse, ona stoljetna eulenspiegelovska sumnja u velike geste i patetičnu retoriku, dakle ona mudrost koja je svojstvena srodnim pučkim likovima u književnosti.

No, pripovjedač nema namjeru čitatelja uvjeriti u svoj način razmišljanja ili mu ponuditi neko svoje rješenje. Naprotiv, on izlaže svoje viđenje stvari, morala i povijesti ostavljajući čitatelju da sam donese svoje sudove i zaključke.

Ispovijedi nekarakternog čovjeka počinju rođenjem glavnog lika Fabricija Viskova 1918. godine u vrijeme propasti Austro-Ugarske i proglašenja nove države, a završavaju prizorom proslave hrvatske neovisnosti 1990. godine tako da se kroz roman događaji „velike“ povijesti stalno prepliću sa životom „malog“ čovjeka Fabricija Viskova.

Ako pikarski roman i lik pikara, kako su naglašavali prvi teoretičari toga žanra, nastaje kad je društvo u stanju „duboke promjene“⁷ i ovaj pikarski roman i lik pikara Fabricija nastaje kao komentar na važna i dramatična zbivanja u Europi, bivšoj Jugoslaviji, odnosno Hrvatskoj u 20. st. kada se raspada Austro-Ugarska Monarhija te se smjenjuju čak dva revolucionarna, totalitarna koncepta, koja su imala ambiciju uspostaviti novi, bolji poredak – fašizam, a zatim i komunizam, a roman završava prijelomnim trenutkom hrvatske povijesti – stvaranjem neovisne hrvatske države.

Fabricije je, kao i svaki pikaro, putnik kroz vrijeme, prostor i razne slojeve društva, što Brešanu omogućava da prikaže lice i naličje zbilje, socijalne promjene te razne tipove ljudi. Uz to, ovaj roman funkcionira, može se tako reći, i kao „sat političke povijesti Jugoslavije“ – slika je to povijesnih i politi-

⁶ *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*, str. 9.

⁷ Usp. R. Bjornson, *The Picaresque Hero in European Fiction*, Madison, Wisconsin, University of Wisconsin Press, 1977., 4.

čkih mijena na ovim našim prostorima te viđenje povijesti iz perspektive malog čovjeka, sporedne figure povijesti, na kojem se ludilo povijesti najkrvavije očituje.

U prvom poglavlju Fabricije govori o svom rođenju u neimenovanom dalmatinskom mjestu, koje podsjeća na rođenje Rableisova diva Gargantue. Tom se intertekstualnom natuknicom otvara cijelo polje intertekstualnosti, što je postupak tipičan za sva Brešanova djela. Intertekstualnost u ovom romanu ima i posebno objašnjenje – Fabricije je, iako prezire uređen sustav školovanja, veliki poznavatelj i ljubitelj knjiga te mu se često čini da njegov život poprima karakteristike pročitanih književnih djela,⁸ svjedočeći kako je ponekad tanka granica između zbilje i fikcije.

⁸ Intertekstualne opaske u Brešanim *Ispovijedima nekarakternog čovjeka*:

Mjesto u Šibeniku gdje Fabricije radi izgleda mu kao neki liliputanski grad iz romana Jonathana Swifta; S konteom, za kojeg se odmah vidi da živi u prošlim vremenima, Fabricije komunicira na način koji konteu odgovara, što mu nije bilo teško zahvaljujući čitanju Šenoinih romana; Za svoju stanodavku kaže da podsjeća na jednu od prorokica iz Shakespeareaova *Machbeta*; Razgovori koje Fabricije s prijateljima vodi u kavani Corso postali su toliko dosadni da su se mogli natjecati s fakultetskim predavanjima o *Kronici* Antuna Vrameca; Kad se jedanput potukao, Fabricije kaže da je protivnika pograbio kao Heraklo Anteja; Kada Adam Lisjak skriva njegove dragulje, učini to kao da je čitao *Izgubljeno pismo* Edgara Allana Poa; Prilikom zavođenja žena Fabricije se ponaša kao kombinacija Rolanda i Odiseja; Fabricije smatra, parafrazirajući Gogolja, da u svijetu ima takvih zagonetki koje ni čitatelji ni on nikada neće moći odgonetnuti.

Fabricije čak povlači paralele između situacija iz svog života i drugih umjetnosti, najčešće filma, npr. Giulija je odglumila da joj je pozlilo uvjerljivije nego Greta Garbo u *Dami s kamelijama*. A epizoda u kojoj Fabricije traga za draguljima sakrivenim u jednom od kipića, podsjeća na potragu Ostapa Bendera za draguljima sakrivenim u jednoj od dvanaest stolica iz romana *Dvanaest stolica* Iljfa i Petrova.

Osim toga, Brešan uspoređuje Đidija, Fabricijeva prijatelja, s Hašekovim dobrim vojakom Švejkom i likovima *commedie dell'arte*: *Po svemu mi se učini da sam se našao u društvu neke suvremene talijanske varijante dobrog vojaka Švejka... (Ispovijedi nekarakternog čovjeka, str. 257.); ili (...) pripadao je onoj vrsti ljudi, koja od svake životne situacije pravi burlesku, te se doimao kao brat likova iz commedia dell'arte (Isto, str. 259.)*

Očito je da je Brešan u ovom romanu vođen i danteovskom vizijom svijeta. Intertekstualni odnos s Danteovim *Paklom* Brešan uspostavlja od svojih prvih radova pa sve do posljednjih romana. Svi likovi u *Ispovijedima* u danteovskom su smislu grješnici, imaju grijeh, mrlju u svojim biografijama. Često će Fabricije iskustva iz vlastitog života povezivati s Danteovim *Paklom*, npr. govoreći o iskustvima u ustaškom zatvoru, kaže: *Jedino što je iz vanjskog svijeta dopiralo do mene, bili su zvukovi, a ti su bili takvi da sam imao osjećaj da sam u predvorju Pakla. I nehotice se sjetih Danteova stiha. „Sad stanu bolni zvuci da se množe u mojem uhu...“, jer ono što sam čitavo vrijeme slušao, bili su sami jauci, cviljenja, tuljenje, zapomaganja, uzdisanja i svi mogući glasovni načini iskazivanja ljudske boli. (Isto, str. 181/182.)*

Od rođenja Fabriciju je sudbina namijenila da bude drugačiji od drugih. Čak je kršten dva puta. Otac ga je prvo krstio kao katolika, no radi obećane zemlje prelaze na pravoslavnu vjeru kako bi se obitelj spasila bijede. U *Ispovijedima* nema idealizacije nikoga, pa ni Fabricijeve obitelji. Već na ovom primjeru jasno se očituje Brešanova teza kako čovjek lako odustaje od načela kad se radi o preživljavanju.

Motiv dvostrukog, čak trostrukog krštenja, javlja se u hrvatskoj književnosti i prije i vezan je uz tradiciju lika Petrice Kerempuha.⁹ Matoš u svom

Odnosno, kad opisuje zločine četničkog vojvode Momčila Đujića, kaže da ni Danteova mašta ne bi mogla zamisliti u paklu nešto strašnije. A dospjevši na Goli otok, taj pakao na zemlji, uspoređuje ga s Danteovim paklom.

⁹ U 18. stoljeću kajkavski pisac Jakob Lovrenčić (1787. - 1842.) na temelju njemačkih priča o Tillu Eulenspiegelu stvara lik Petrice Kerempuha. Petrica Kerempuh iz njegova djela *Petrica Kerempuh iliti Čini i življenje človeka prokšenoga*, koje datira iz 1834. godine, predstavljen je kao lik šaljivčine, ali i varalice, obješenjaka i lukavaca, puna nestašluka, zloradosti, pa i prave pakosti, te su njegovi postupci na granici društveno dopuštenog i često vrijeđaju etičko osjećanje.

Lovrenčićevo djelo u hrvatskoj historiografiji nije dosad dobilo precizniju generičku odrednicu: najčešće se nazivalo samo „djelo“ ili „djelce“ ili pripovijetka. Na 98 stranica ispričano je 15 kraćih pripovijesti koje kronološki prate Kerempuhove pustolovine od rođenja do smrti. Budući da je *Petrica Kerempuh* komponiran kao zbirka raznorodnih pripovijedaka ili anegdota koje u cjelinu povezuje naslovni lik i budući da taj lik obilježava strukturu, ton i duh svih pripovijedaka u zbirci, Dunja Fališevac drži da bi Lovrenčićevo djelo najprimjerenije bilo uvrstiti u odvjetak pučkog romana s karakteristično koncipiranim naslovnim junakom. Petrica je, zapravo, svojevrsni antijunak koji život provodi lutajući, boreći se za egzistenciju, pri čemu ne poštuje nikakve društvene ni etičke norme. (Usp. Dunja Fališevac, *Kaliopin vrt II.*, Književni krug, Split, 2003., str. 164.)

Lik Petrice Kerempuha lako se može uklopiti u njegov arhetipski morozofski književni kontekst. Dva su Kerempuhova srodnika koje je Lovrenčić sigurno poznao. Prvi je Matijaš grabancijaš dijak Tituša Brezovačkog. Drugi je Kerempuhov srodnik, koji ga vezuje uz europsku tradiciju, Till Eulenspiegel. Kajkavski Petrica Kerempuh je sasvim sigurno proizašao iz lika Tilla Eulenspiegela, jer je Lovrenčić svoje djelo napisao na temelju jednog njemačkog izdanja Eulenspiegelovih dogodovština.

No europsku (zapravo indoeuropsku) morozofsku tradiciju (arhetip mudre lude) možemo pratiti još od doba mita, pa se, kao i odrazi svih arhetipova, može pronaći i u ostatcima indoeuropskog pramita i u mitovima mnogih naroda. U hrvatskoj tradiciji su poznata barem dva takva lika koja proizlaze iz europske baštine: jedan domaći morozof, Ero, a drugi dolazi s Orijenta, Nasredin-hodža. Dukat upućuje na još jedan sličan lik iz hrvatske i južnoslavenske tradicije, a to je Domišljan, kome samo ime govori koliko je sličan Kerempuhu. (Usp. o tome: Denis Peričić, *Petrica Kerempuh u europskom kontekstu*, VALL 042, Varaždin, 1998., str. 78-79.)

Lik Petrice Kerempuha nakon Lovrenčićeva djela javlja se u svim književnim rodovima i vrstama, u djelima poznatih i onih manje poznatih hrvatskih književnika: Augusta Šenoe, Antuna Gustava Matoša, Milana Ogrizovića, Dragutina Domjanića,

manje poznatom djelu – feljtonističkoj crtici *Kod kuće, Plač četvrti*, u kojoj je glavni lik Petrica Kerempuh, na početku piše: *Tu se rodio moj pobratim, čuveni mudrac Kerempuh (Petrica), naš Nasredin-Hodža, Gil Blas i Eulenspiegel, sin nekog Klauza i Anke Ništarić. Bijaše tripud kršten (...) Tako dobi trostruku pamet...*¹⁰

Fabricije, dakle, već na početku života dobiva dvostruki identitet (katalik Fabricije/ pravoslavac Amfilohije), što je samo početak njegovih brojnih promjena identiteta: *Eto, tako sam, štovani čitatelju, bio dvaput rođen i dvaput kršten i tako je moj karakter, i prije nego je nastao, dobio sve preduvjete da se po nastanku udvostruči, a onda, samim tim, u daljnjim cijepanjima, kojima ga je život izlagao, učetverostruči te na kraju čak i uvišestruči.*¹¹

Opisivanje najranijeg djetinjstva ima za cilj pokazati kako „nekarakterni“ stav Fabricija Viskova nije nastao preko noći. Rezultat je to procesa koji počinje još u djetinjstvu. Još je kao donekle naivno dijete ubačen u okrutan svijet u kojem svatko nosi neku masku kojom skriva svoju pravu prirodu:

Ispričao sam ti sve ovo, štovani čitatelju, da vidiš kako sam u najranijem djetinjstvu SVE što bi mi tko rekao uzimao doslovce, pa čak i onda kad se figurativno izražavao, i kako sam zbog toga uvijek izvukao deblji kraj. Valjda je to bio razlog zašto u kasnijem životu NIŠTA nisam doslovce primao, nego sam, kad god bi mi tko što govorio, uvijek tražio krije li se možda iza toga nešto drugo.¹²

Uvodna poglavlja opisuju Fabricija kao vrlo inteligentnog, snalažljivog dječaka koji uživa u prijevarama (već tada ih naziva predstavama za publiku). Vrlo rano shvaća da nije stvoren za prosječan život koji se od njega očekuje te kao petnaestogodišnjak napušta rodno selo i okrilje obitelji, što je tipičan pikarski obrazac. Vrlo inteligentan i snalažljiv, ali još naivan, upada u okrutan svijet u kojem gotovo svi nose maske. Pod maskom ljubaznosti i očinske brige vrbuje ga pripadnik Orjune te Fabricije upada u mrežu politike iz koje se neće izvući do kraja života. Orjuna je tek prva u nizu okrutnih organizacija koje će ga koristiti kao marionetu u svojim često smrtonosnim igrama. Čini se kao da je politika bolest ili virus koji vlada na ovim našim prostorima i nitko nije imun na nju. Koliko god da joj se čovjek uklanja, ona ga kad-tad nađe i uhvati u svoju mrežu.

Miroslava Krležu, Ivana Gorana Kovačića, Slavka Kolara, Slavka Mihalića i mnogih drugih. A koristeći se likom Petrice Kerempuha autori, zaognuti metaforom smijeha, izruguju mane, iskvarnost i licemjerje društva.

¹⁰ Denis Peričić, *Kerempuhova čitanka*, Antologija tekstova o Petrici Kerempuhu od 1834. do 1999., Vall 042, Varaždin, 2002., str. 36.

¹¹ *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*, str. 14.

¹² Isto, str. 17.

Kao i u ostalim pikarskim romanima, Fortuna upravlja i Fabricijevim životom te je ovo tek početak njenih poigravanja, nevjerojatnih i ponekad fantastičnih situacija u koje ga dovodi, a Fabriciju samo preostaje da se u kaosu snađe kako najbolje zna.

Iako mora da bi preživio sudjelovati u Orjuninim zločinima, u suprotnosti je to s njegovim etičkim osjećajem: *Nemoj pomisliti, štovani čitatelju, da sam pri tom počeo osjećati kakvo zadovoljstvo ili užitak. Daleko od toga! Ja sam to jednostavno počeo obavljati više-manje rutinski (...) i shvaćati sve kao nešto što je nužno da bi se preživjelo.*¹³

Kao pripadnik Orjune Fabricije je vrlo dobro prozreo narav tzv. političkog teatra. Politika je teatrabilna poput kazališne predstave ili karnevala. Karneval i javni politički skupovi oduvijek se služe istim ili sličnim predstavljачkim sredstvima, posebno lutkom, vatrom, bukom i natpisima (transparentima). Čuvši da je kralj ubijen, orjunaši se odlučuju za krvavu odmazdu, a Fabriciju se čini, a pikaro uvijek ima poziciju „izvan“ sustava, poziciju onog koji demaskira stvarnost, da svi nose maske i da je cijeli svijet pozornica, a politika tek jedna velika predstava:

(...) ta se tirada izgleda, svih dojmila, osim mene, jer sam na svim licima čitao tugu i žeđ za osvetom, te sam i ja, da ne bih ispaao bijela vrana, na sebe navukao masku nalik na one koje sam vidio kod ostalih. Tad mi pade na pamet da možda svatko od nazočnih radi ovog trenutka to isto, naime, svojim licem imitira ono što vidi kod ostalih, i da su čak sve velike i masovne političke strasti jedna vrsta glume, u kojoj svaki pojedinac podešava svoje ponašanje prema ponašanju drugih. Nije li zato sav ovaj emotivni naboj, koji se nadvio nad nama posvuda u zraku, obična scenska iluzija, umjetno stvorena kazališnom intonacijom direktorova glasa?¹⁴

Krvava odmazda je učinjena kao i obično nad malim ljudima, koji zapravo ništa nisu krivi, ali postaju igračke u rukama povijesti i politike. Orjunaši okrutno ubijaju jednog zagrebačkog odvjetnika, njegovu ženu, a djevojku koja je bila u kući, brutalno siluju. Kako je pikarov svijet, svijet gotovo nevjerojatnih slučajnosti, silovana djevojka je Fabricijeva platonska ljubav i s tom nesretnom djevojkom otvara se cijeli niz nesretnih ženskih sudbina u romanu.

Nakon toga stravičnog događaja, koji funkcionira kao grubo otrježnjenje i zbog kojeg se Fabricije vraća svojoj esencijalno dobroj naravi, ne može više ostati među orjunašima. Kako se ne bi pretvorio u jednu takvu zvijer,

¹³ *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*, str. 52.

¹⁴ Isto, str. 56.

odnosno kako bi sačuvao netaknutu svoju nutrinu, bježi. Čak razmišlja o samoubojstvu, ali niti jedan pikaro se ne ubija, previše vole život, ma kako bio težak. Bježeći, skriva se u bunar ispred neke šibenske vile.

Fabula je vrlo važna u pikarskim romanima, bogata je, razgranata i maštovita. Često su prisutni trivijalni elementi – skrivanja, prerušavanja, promjene identiteta, neočekivana prepoznavanja, trovanja, otmice i slično, što sve pridonosi dinamičnosti i napetosti radnje. Vlasnik vile je konte Florijan de Draco-Dragojević, posljednji potomak jedne plemićke obitelji. Između njih dvojice vrlo brzo se stvara duboko povjerenje i odnos „učitelja“ i „učenika“ te oca i sina.

Pikaro nikada ne potječe iz stabilne obitelji pa u njegovu životu tako nikad nema istaknute očinske figure. Otac tradicionalno predstavlja red, rad, poštivanje pravila i tradicije, a sve to kod pikara izostaje. Fabricije kao petnaestogodišnjak odlazi od kuće, a kada kasnije i posjećuje obitelj, otac mu je mrtav. Očinsku ulogu u Fabricijevu životu odigrat će konte koji ga usvaja i ostavlja mu svoje ime i bogatstvo, ali nikad kao autoritativna očinska figura, uvijek više kao prijatelj koji će ga usmjeravati na vlastiti put.

Konte je jedan od najzanimljivijih likova romana. Nikad se ne pere niti mijenja odjeću, zabranjuje bilo kakve radove u dvorcu, ne radi ništa praktično i živi od imetka za koji čak nije ni siguran koliki je. Konteov način života osuda je i ovog našeg materijalističkog svijeta pokretanog novcem. Za kontea je novac izvor Zla, pokretač prelaska iz feudalnog u kapitalistički način života: (...) *novac je oduvijek za mene bio najveće zlo, pokretač onog noža, koji je presjekao vrat Marije Antoinette i tako srušio moj svijet, da bi uspostavio ovaj novi, prozaičan i bezličan.*¹⁵

Konte ima i osobinu, koju će i Fabricije s vremenom razviti, a to je relativiziranje i nazivanje fikcijama onih kategorija do kojih se u građanskom društvu puno drži: *U nacionalnom pogledu on se nije smatrao ničim i tvrdio je za sebe da je kozmopolit, jer aristokracija, po njemu ne poznaje nikakve nacionalne granice, a naciju su izmislile obične ništice, da bi tako gomila došla do kakvog identitete i važnosti.*¹⁶

Svaka osoba koju Fabricije sretne na svom životnom putu, postaje mu svojevrsan „učitelj“ i ima udjela u formiranju njegova pogleda na svijet i život. I tu je konte odigrao ključnu ulogu. Zahvaljujući njemu, Fabricije završava gimnaziju te vrlo lako nauči nekoliko stranih jezika. No, najvažnije čemu ga je konte naučio je da mora imati vlastiti, kritički stav o svemu, a ne biti netko kome će odrediti što treba misliti, raditi ili govoriti. Zahvaljujući konteu, a to je postojalo u njemu samom kao klica otprije, Fabricije uporište

¹⁵ *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*, str. 69.

¹⁶ Isto, str. 69.

otada za svaki svoj postupak traži samo u sebi, a ne u nečemu izvan sebe kao što to čini većina. Poput većine pikara 20. st. Fabricije je antigradčanin. Dio je sustava, ali nikad pokoren od njega, uvijek čuva svoju unutarnju neovisnost. Jedino se individualizmom pokušava suprotstaviti socijalnim i moralnim kontradikcijama svoga vremena.

Jasno dolazi do izražaja Brešanovo stajalište da čovjek sam sebi treba biti jedino uporište i mjerilo, a ne da se, kao što je čest slučaj na ovim našim prostorima, uporište traži u nečemu izvana, bilo to vjerskog ili svjetovnog karaktera. *Istina je, ljudima je u životu potreban neki oslonac, pa ga nalaze ili u vjeri ili u ideologiji ili u mitologiji. Ljudi se boje biti slobodni. Neki filozofi nazvali su to strahom od slobode,*¹⁷ navodi Brešan.

Primjećuje tako Fabricije, na tragu Hegelove filozofije, da čak i oni koji se proglašavaju ateistima imaju potrebu da u nešto vjeruju i da ih netko vodi:

(...) središnji predmet cijelog njegova razmatranja bio je Staljin, kom je on malne stao pjevati ditirambe i pridavati svojstva nekog višeg bića božanske provenijencije, citirajući njegove izreke kao Sveto pismo. To me potaknu da pomislim kako i najradikalniji ateisti, kao što su ovi kojima sam okružen, nikada ne gube potrebu za Bogom, pa kad već iz nekog razloga ne mogu vjerovati u onog nebeskog, onda nađu nekog zemaljskog, prema kome se potpuno isto odnose, te mu se, kao ovo sad, na određeni način čak i mile izgovarajući njegove tekstove isključivo iz ritualnih razloga, kao što svećenik na misi čita tekstove iz Evanđelja. Vjerojatno je Hegel bio u pravu kad je rekao da je ateizam samo razočarana religiozna svijest.¹⁸

Jedna od najzanimljivijih konteovih osobina bila je uživanje u smišljanju i provedbi spletki koje nisu imale za cilj da mu donesu neku materijalnu korist ili drugima nanesu štetu, nego samo da se dobro zabavi na račun bližnjega svoga. I u toj vještini postat će učitelj Fabriciju, s tom razlikom da se konte spletkama služi za zabavu, a Fabriciju su one ne jednom spasile život. Jedanput će Fabricije u konteovoj režiji postati glavni glumac predstave. U cilju nalaženja djevojke smišljaju predstavu u kojoj je Fabricije odglumio grenlandskog princa. Naravno, za ulogu se izvrsno pripremio, od odjeće, kretnji do govora pretvarajući se tako u savršenog glumca na velikoj pozornici života.

U romanu se, kao i u drugim svojim djelima, Brešan pokazuje i kao izvrstan poznavatelj mediteranskog mentaliteta stoga pojašnjava i sklonost mediteranskog mentaliteta prevarama:

¹⁷ „Tko se boji Maršala“, *Feral Tribune*, XVII, 746. Split, 3. siječnja 2000., str. 39.

¹⁸ *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*, str. 150.

Možda će se ponekom činiti da su nepodopštine koje su izvodili konte i njegovo društvo suviše okrutne i da sadrže čak i ponešto sadizma. No to može zaključiti samo onaj tko ne poznaje mediteranski duh, osobito one njegove oblike koje nalazimo u manjim gradovima. Dobro smišljena i izvedena šala tu se smatra vrhuncem duhovnog umijeća, većim od nekog slikarskog ili književnog djela.¹⁹

Život Fabricija iz Šibenika vodi u Zagreb, a razlog dolaska je ispunjavanje obećanja danog konteu da će upisati fakultet. Zanimljiv je njegov odabir studija. U skladu sa svojim karakterom, Fabricije odbacuje sve praktično i vezano uz novac te se odlučuje za studij hrvatskog jezika i književnosti: (...) *jer to je studij koji ne zahtijeva nikakav drugi napor, osim čitanja literarnih djela, što mi je ionako pasija i užitak.*²⁰

Ali na fakultetskim predavanjima doživljava potpuno razočaranje. Krutost i nemaštovitost cijelog sustava prešla je i na obrazovanje. Stoga poticajnije intelektualne razgovore i društvo primjerenije sebi i svom svjetonazoru Fabricije nalazi izvan tradicionalnih, formalnih instituciju. Svoje mjesto nalazi u onome što je „izvan“ sustava priključivši se zagrebačkim boemskim krugovima koji su se okupljali u kavani Corso: *Osobito me privuklo to što se u tim komentarima nije osjećalo ni jedno od postojećih političkih stajališta, jer je govornik podjednako ironizirao sve: i hrvatstvo, i jugoslavenstvo, i buržoaziju, i radničku klasu, i vjeru, i ateizam, ili, najkraće rečeno, sprdao se i s Bogom i s vragom.*²¹

Brešan se u romanu pokazuje i kao izniman kroničar društvenog života. Fabricije se kreće i vertikalno kroz sve slojeve tadašnjeg hrvatskog društva. Upoznajemo panoramu društvenog života Hrvatske i reprezentativne tipove: seljake, političare, studente, zagrebačke boeme, a zahvaljujući konteovu bogatstvu, Fabricije ulazi i u elitne zagrebačke krugove.

U spletu nepredvidivih okolnosti Fabricije će dospjeti i u zatvor u kojem upoznaje Hercegovca Jozu Marića, jednog od ključnih likova romana, čiji će se život na najneobičnije načine, kako to obično i biva u pikarskim romanima, ispreplesti s njegovim životom.

Raspravljajući s Jozom, koji je Fabricijeva potpuna suprotnost u odnosu spram idealima, politici i ideologiji, Fabricije iznova ističe svoja stajališta o pojmu slobode, nacije i politike:

Ja, Jozo, nisam zaražen nikakvim idejama, jer uopće ne razmišljam o preuređenju svijeta, pogotovo ne u smislu prekrojanja državnih granica. Svaka država za mene je samo država i već po sa-

¹⁹ *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*, str. 80.

²⁰ Isto, str. 106.

²¹ Isto, str. 125.

mome pojmu netko tko mi propisuje kako se imam vladati i što mu moram davati da bih imao osnovna građanska prava, pa me se zato sve države ovoga svijeta jednako tiču ili ne tiču, kako hoćeš. Država može prirasti za srce samo onome kome ona osigurava visoki položaj i moć nad drugima.²²

Fabricije kao suvremeni pikaro kao glavni cilj svoga život postavlja slobodu – slobodu od svih institucija ili autoriteta: *Ja se nadam, Jozo, da sada vidiš kako ja nisam čovjek koji bi prionuo uz neku opću ideju i njoj slijepo služio, nego čovjek svojih vlastitih ideja, koje me čine da vrludam sad ovamo, sad onamo, ovisno o situacijama.*²³

Fabricije se u nekoliko navrata vraća rodnoj kući, majci i dvojici braće te se ne samo na njegovu primjeru, nego i na primjeru njegove obitelji uočava kako se povijest i politika poigravaju s malim čovjekom. Fabricije će nemoćno promatrati propast svoje obitelji kao igračke u rukama politike i povijesti. Tri brata Viskov odabrala su tri strane – komunizam, ekstremna hrvatska stajališta te Fabricijev individualizam. Kako u romanu nema idealizacije nikoga, Fabricije ne idealizira ni vlastitu braću. Tvrdnju iz *Uvoda* romana da je najopasnija osobina karaktera kad netko na prvo mjesto stavi kakav ideal u ime kojeg je spreman žrtvovati i vlastitu obitelj, potkrijepit će ponašanjem vlastite braće.²⁴

²² *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*, str. 141.

²³ Isto, str. 143.

²⁴ Fabricijev komentar na ponašanje brata Ili: *Najneugodnije iznenađenje priredio mi je Ili, koga je položaj gradonačelnika toliko izmijenio, da sam ga jedva prepoznao (...) Ili je druženje s gospodom, posebno onima od vlasti, dalo stanoviti šlif, te više nije bilo ni traga nečemu, što bi upućivalo na nekadašnjeg težaka-nadničara. No sve bi se to moglo uzeti i kao stanoviti napredak, da zajedno s tim nije od tih ljudi poprimio i neki osjećaj moći, a osobito filozofiju uspjeha, po kojoj je pametniji i uopće kao čovjek vredniji onaj tko se više i brže penje po društvenoj ljestvici. To sam osobito osjetio kad sam ga upitao zašto nije pomogao bratu Matku da izbjegne robiju:*

- *Ja sam učinio sve što je mojoj moći - odgovori mi. Lijepo sam ga nagovarao da nam se pridruži. I da je bio pametan, sad je mogao biti na pristojnom položaju. A ovako, sam je kriv, jer je odabrao pogrešan put. (Ispovijedi nekarakternog čovjeka, str. 156.)*

Isti obrazac ponašanja primjećuje uskoro i kod drugog brata Matka:

Kad ga upitah, zna li išta o majci ili Ili, kao da sam ga takao u neku bolnu točku, samo mi kratko i hladno odbrusi:

- *Ne znam i ne želim o tome misliti. To je cijena koju moramo platiti za ono za što se borimo.*

Te riječi me uvjere da je Matko postao fanatik, kome više ni majka ni brat ne znače ništa u odnosu na cilj koji je sebi postavio i da je tom cilju, bude li potrebno, spreman žrtvovati i mene. (Isto, str. 205.)

Vodeći Fabricija Viskova kroz različita povijesna razdoblja, političke sustave i ideologije, Brešan pokazuje kako slijepo slijedenje neke političke ideje, čak i kad je zasnovana na u osnovi pozitivnim idejama, uvijek završava u ograničavanju ljudskih sloboda, u zločinu i nasilju u kojem uvijek i iznova najviše stradaju nevini ljudi.

Na početku trećeg dijela romana Fabricije se našao u vrtlogu burnih zbivanja Drugog svjetskog rata. Brešan neprestano postavlja Fabricija pred teške moralne dvojbe kojima se testira njegova „nekarakternost“, a Fabricije se, uvučen u igru života i smrti između Talijana i partizana, u konačnici uvijek odlučuje za konkretnog čovjeka u nevolji. Pikaro Fabricije uspostavlja vrijednost samo osluškujući i prateći vlastite glasove savjesti ne razmišljajući slaže li se njegovo ponašanje s nekim „općim moralnim kodeksom“.

Ljude ne dijeli po pripadnosti određenoj ideologiji, već po onom što čine u ime toga:

(...) što sam duže živio u ovom okružju nepotrebnog ubijanja, sve sam manje ljude dijelio po pripadnosti ili po ideji u koju vjerujem, a sve više po tome što čine u ime toga dvoga. Jer luđak je za mene podjednako luđak, bez obzira kome pripadao i u što vjerovao, pa kao što psihijatrija ne pravi razliku između paranoika, opsjednutog idejom da je Isus Krist, i onog koji je umislio da je Napoleon, te obojicu svrstava u istu ustanovu, tako su i za mene komunisti i fašisti bili pripadnici jednog posve drugog soja od onog kome sam ja pripadao ili sam mislio da pripadam.²⁵

U ludilu povijesti i politike Fabricije pokušava sačuvati svoju osobnost netaknutu tvrdeći: *Boja košulje (...) ne može utjecati na psihu onoga tko je nosi.*²⁶

Takvu podvojenost pikara još je na primjeru prvih pikarskih romana uočio C. Guillén pri pokušaju definiranja žanra:

(...) ovo razlikovanje bitka i privida, ili između „unutrašnjeg“ i „spoljašnjeg“ čoveka, naročito je značajno za pikarsku prozu i za izvanredno domišljate primene autobiografske forme u njoj. Dok se pícaro „socijalizuje“, dok preuzima, sasvim svesno, društvenu ulogu, događa se i izvestan proces „interiorizacije“. Unutrašnji čovek (koji se odlikuje svekolikim bogatstvom i pretanjenošću čovekovih skrovitih misli i sudova) potvrđuje svoju nezavisnost od spoljašnjeg čoveka (obrazaca ponašanja, jednostavnosti društvene uloge). Ova duboka podvojenost junaka je, mislim, jedna od značajnih tekovina

²⁵ *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*, str. 278.

²⁶ Isto, str. 230.

pikarske proze i njen suštastven doprinos tematici modernog romana...²⁷

Uočeno je da je moralno načelo koje primjećujemo u Fabricijevu ponašanju najbliže kršćanskom moralnom principu ljubavi prema bližnjemu, ali sam lik odbija mogućnost da tu etičku poziciju jasno artikulira kao osviješteno religijsku.

U razgovoru s vojnim kapelanom prije smrtne kazne u talijanskom zatvoru Fabricije:

(...) ironizira klerikaliziran koncept vjere koji se zadovoljava ispraznim, formalnim ritualima. Ne bi trebalo iz svega toga izvući pogrešan zaključak kako Brešan zagovara potpuni moralni relativizam, čak svojevrsni amoralizam. On samo kao deklarirani racionalist izražava skepsu prema svim dogmatskim sustavima koji opravdavaju u ime općeg dobra nasilje nad pojedincem. Premda neprekidno raspravlja o moralnosti, on se trudi da nigdje ne ponudi svoje recepte i dogme o tome što moral jest, jer je svjestan semantičke ispraznjenosti velikih riječi (koje su prečesto u našem stoljeću biva le pokrićem za zločinačku praksu vladavine). Ali, ipak, implicitno se, kao duboko osobna, nenametljivo moralistična pouka pišćeva da očitati ideja o tome da nema moralnosti ondje gdje se ne poštuje svaki pojedinačni ljudski život, da nema te političke ideje koja zaslužuje biti utemeljena na ljudskoj krvi.²⁸

Fabricijev identitet se u stalno promjenljivom svijetu, kojem se uvijek iznova mora prilagođavati, multiplicirao te ni sam više nije siguran koji je njegov identitet pravi, odnosno postoji li uopće identitet kao nepromjenljiva kategorija. Brešanov roman je tako i na tragu Pirandella. Koristeći se likom pikara, koji je od ustanovljavanja žanra netko tko je mnogostruk, tko stalno mijenja identitete, Brešan problematizira (ne)postojanje identiteta u kaotičnom, stalno promjenljivom svijetu. *Temeljni problem suvremenog čovjeka najviše je gubitak vlastite osobnosti, jer ga život stalno sili da se prilagođava trenutku i tako postaje tuđ samom sebi i drugi u odnosu na sebe,*²⁹ navodi Brešan.

Dani su tekli, a ja sam nastavio igrati dvostruku ulogu, u koju sam se toliko uživio da sam se sam u sebi podvostručio, te sam postao jedna osoba za javnost, a druga skrivena u vlastitoj intimi. Pre-

²⁷ C. Guillén, „Ka definiciji pikarskog“, u knjizi: *Književnost kao sistem*, preveo Tihomir Vučković, Nolit, Beograd, 1982?, str. 88.

²⁸ V. Visković, *Brešanovo dvadeseto stoljeće*, str. 136/137.

²⁹ Andrija Tunjić, *Razgovori u Hrvatskoj*, AGM, Zagreb, 2001., str. 85.

varit ćeš se, dragi čitatelju, ako pomisliš da je jedna od tih osoba bila prava, a druga lažna. Ne, ja sam zaista, dok sam izvršavao zapovijedi svojih nadležnika s jedne ili s druge strane, počeo raditi to ne razmišljajući slažu li se ili ne slažu one s nekim općim moralnim kodeksom i nalazeći svaki put za njih čak i neko opravdanje. I kao što su strane, kojima su te dvije moje osobe pripadale, bile u međusobnom ratu, tako su i same osobe u meni jedne s drugom ratovala (...) Ukratko, ako bi se i dogodilo da se u tom krvavom vrtlogu tu i tamo probudi neko treće moje „ja“, koje bi se izdiglo iznad svega i pobunilo protiv svakog prolijevanja krvi i nasilja, nisam bio siguran da sam taj „ja“ doista „ja“, a ne netko tko pripada jednoj ili drugoj strani.³⁰

U petom poglavlju trećeg dijela, *O uzaludnosti i lažnosti svakog herojskog čina i o susretu s Giulijom*, Fabricije iznosi svoja razmišljanja o herojstvu te ga demistificira nalazeći u podlozi svakog herojskog čina sebične razloge. Čini to na primjeru stvarne povijesne ličnosti – Rade Končara. Fabricije se ne može diviti nekome: (...) *tko gubitak života nadoknađuje stjecanjem slave, kao što ne mogu cijeniti ni dobročinitelja, koji otkida sebi iz usta, samo zato da bi pobrao pohvale sredine.*³¹

Osim toga, ljudima su potrebni heroji, netko u koga će se ugledati, kome će se diviti i tko će ih voditi, a taj čovjek prestaje biti vlasnik sebe i svojih postupaka, postaje mit koji se po potrebi mase gradi i prekraja.

Fabricije se ne ustručava demistificirati i još jedan veliki mit prošloga stoljeća – mit o Titu i najvećem uspjehu njegove politike – bloku nesvrstanih zemalja:

Naime, „blok nesvrstanih“ bio je zaista u sebi nešto kontradiktorno, kao i kvadratura kruga, jer je već samo stvaranje bloka značilo ujedno i stanovito svrstavanje, ma kakvim se imenom to nazivalo. No taj je prekršaj logičkih zakona Tita digao na visok politički pijedestal, jer su tzv. nesvrstane zemlje, iako bez ikakve ekonomske i vojne moći, bile svaka jedan glas u Ujedinjenim narodima. A „vlastiti put u socijalizam“ pak bio je manje no vlastiti put u ništa, ali taj je blef Titu opet osiguravao distancu od Sovjetskog Saveza, a time i američku pomoć.³²

Ono što se dogodilo Radi Končaru, dogodit će se uskoro i Fabriciju. Preko noći partizani ga proglašavaju narodnim herojem. No, njegova osobnost i osjećaj nepripadnosti, usprkos svemu, ostali su isti. Mijenjaju se samo

³⁰ *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*, str. 216.

³¹ Isto, str. 225.

³² Isto, str. 463.

etikete koje društvo lijepi na njega – od državnog neprijatelja postaje heroj, a crnu košulju zamjenjuje partizanskom odjećom. Ljudima su potrebne legende, kao i neprijatelji, kako bi se održala krhka ravnoteža u sustavu.

Brešan u ratnom ludilu nalazi arhetipske oblike ponašanja, dokaz o vječnoj prisutnosti Zla u svijetu. Čini se kao da je cijela povijest ljudskog roda vječito generiranje i ponavljanje zla. (Naznaka teme koju će Brešan detaljnije razraditi u svojim kasnijim romanima: *Astarothu*, *Vražjoj utrobi* i *Državi Božjoj* 2053.)

Spletom okolnosti Fabricije dopijeva među četnike zloglasnog prote Momčila Đujića kojeg Fabricije smatra psihički poremećenom osobom jer nikako drugačije ne može objasniti stravične zločine koje čini. Ali tragično je da iste oblike ponašanja u ratu pokazuju i četnici i partizani, zaključujući: *Ubija se, očito, samo zbog ubijanja i zato što je to nekome užitak...*³³

U ratnom ludilu Brešan detektira još jedan arhetipski oblik ljudskog ponašanja – lov na vještice kao vječnu metodu ideologije i vlasti u kojoj uglavnom stradaju nevini. Fabricije će tako biti svjedok strašne scene egzekucije u kojoj bijesni građani traže krv. Kao žrtve, kao Krnjo na karnevalu koji se simbolično spaljuje kako bi se spalilo sve negativno, strada Pavica Žepina, nesuđena Fabricijeva ljubav, i njeni roditelji:

Zapovjednik ne reče ni riječi, nego naredi paljbu i u tren oka se sve troje svali u jamu. Okrenem se i udaljim odatle, jer me uhvatila muka i slabost od toga što sam vidio. Pomislih kako ima nešto mnoge gore i od fašističke i od komunističke diktature, a to je potpuno bezvlašće, u kome se oslobađa slijepi bijes gomile, koja bez ikakvog stupnjevanja traži krivca za ono što je propatila. I pri tom žrtva može postati bilo tko, ako se makar nečim u svom ponašanju razlikuje od ostalih. Ili ne mora se ni razlikovati; dovoljno je da se po nečemu može uvesti kao zamjena za krivca, onako kako se u karnevalu uzima lutka zvana „Krnjo“ i spaljuje kao uzročnik svih nevolja, koje su ljude zadesile tijekom godine.³⁴

Jedan od ključnih likova Brešanova romana je talijanski vojnik Đidi, još jedna od inačica lika pikara. Nalik je dobrom vojaku Švejku, vojnik koji sve čini kako bi potkopao instituciju vojske: *Po svemu mi se učini da sam se našao u društvu neke suvremene talijanske varijante dobrog vojaka Švej-*

³³ *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*, str. 296.

³⁴ Isto, str. 272/273.

ka...³⁵; (...) pripadao je onoj vrsti ljudi, koja od svake životne situacije pravi burlesku, te se doimao kao brat likova iz *commedia dell'arte*.³⁶

Od cjelokupnog roka službe dvije je trećine proveo u zatvoru, a teške kazne izbjegava pretvarajući se da je mentalno retardiran. Ćidi, naravno, nije retardiran te se razvija iskreno prijateljstvo između njega i Fabricija.

U četvrtom dijelu romana Fabricije prelazi granicu bivše Jugoslavije. Sredina je 1944. godine te se priključuje izbjeglicama koje odlaze u Italiju, a potom u izbjeglički kamp u Egiptu.

U izbjegličkom logoru Fabricija, jer je među najobrazovanijima, postavljaju za učitelja partizanske ideologije. Ulogu prihvaća, kao i sve što mu sudbina servira, ali postavlja se kao opozicija vladajućem poretku, kao netko tko potkopava sustav. Fabricije se samo prividno priklanja mišljenju većine, ali pretjerujući u vjerovanju, cijeli sustav zapravo dovodi do apsurd: (...) *odlučih se i ovdje poigrati s cijelom tom stvari, i to tako što ću braneći tu doktrinu, istodobno je i rušiti. Drugim riječima, htio sam, crtajući taj svijet budućnosti onako kako ga prikazuju njegovi zagovornici, svoje slušatelje dovesti dotle da sami posumnjaju u njega.*³⁷

No, borba protiv korumpiranosti i nepravde u izbjegličkom logoru uzaludna je te Fabricije dolazi do zaključka da su nastupila neka nova vremena u kojima se više ne može razlikovati pošten čovjek od prevaranta: *Postalo mi je jasno (...) da se ne radi samo o pojedinačnom slučaju korupcije, nego o čitavom sustavu kriminala, koji seže do samog vrha (...) Mučilo me jedino pitanje kakvo će biti to novo društvo, u kome mi je ubuduće suđeno živjeti, ako je istina ono da se po zori vidi kakav će biti dan.*³⁸

Početkom 1945. godine Fabricije se vraća u Hrvatsku i rodno selo, ali njegova obitelj je pometena vihorom povijesti. Put ga ponovno vodi u Zagreb gdje sreće neke svoje stare poznanike. Kao i s njegovom obitelji povijest i politika su se s većinom tih malih ljudi okrutno poigrale. Npr. nekadašnji ugledni HSS-ovac Sedak na tržnici prodaje povrće: (...) *kao još jedan dokaz da seljaka svaka politika iskoristi koliko može, a kad joj pođe po zlu, ostavi ga na cjedilu i na milost i nemilost neprijatelju,*³⁹ a u uličnom prosjaku prepoznaje svog nekadašnjeg prijatelja iz boemskih krugova.

Ni ovaj put politika ne zaobilazi Fabricija te će spletom okolnosti postati član Partije, a potom major Udbe. Brešan, posluživši se likom Fabricija, iznova otkriva iste oblike ponašanja u svim organiziranim sustavima, najčešće politici i vjeri. U skladu s tim je i Fabricijevo viđenje čina njegova ulaska

³⁵ *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*, str. 257.

³⁶ Isto, str. 259.

³⁷ Isto, str. 332.

³⁸ Isto, str. 329.

³⁹ Isto, str. 352.

u Komunističku partiju: *Kad sam tako priznao svoje grijehe i sam se s njima obračunao, bio sam, kao i vjernik nakon ispovijedi, spreman za svetu pričest, te sam jednoglasnom odlukom svih blaženika ušao u carstvo nebesko, naime, bio primljen u Partiju.*⁴⁰

*Komunizam, kao i svaka religija, traži samo vjernike, a kako su vjera i pamet obrnuto proporcionalni i što je više jednog, manje je drugog, u njemu kao i u kršćanskom Raju, mogu biti blaženi samo oni siromašni duhom, a oni koji razmišljaju unaprijed su predodređeni za osudu.*⁴¹

Kako ništa nije jednostavno u Fabricijevu svijetu, ispostavlja se da je Zorman, kojeg mora eliminirati po naredbi Udbe, zapravo Jozo Marić, Fabricijev prijatelj i čovjek koji mu je nekoć spasio život. Ponovno će se Fabricije naći u strašnoj moralnoj dvojbi – izdati prijatelja ili ne te se i ovaj put odlučuje za konkretnog čovjeka, a ne za neku ideologiju ili ideju. No, sve loše završava. Optužen je za izdaju i nakon mučenja priznaje sve izmišljene optužbe, što je ključan trenutak u romanu za Fabricijevu ličnost – postaje tek marioneta u tuđim rukama. Dotad je on uvijek bio taj koji je samostalno odlučivao o svojim postupcima. Individualnost i njegova nutrina ostali su nepromijenjeni usprkos stalnim promjenama identiteta te neprestanom pritisku na konformizam.

Ali u tom trenutku Fabriciju su drugi odredili što treba biti te gubi svoje „ja“ i postaje sredstvo u tuđim rukama: *Nisam li ja samo običan mali pijun drvene glave, koji ništa ne razumije i koga na šahovskoj ploči međunarodne politike pomiču ruke nekih nevidljivih igrača?*⁴²

Potpisavši lažno priznanje, Fabricije se odriče sebe: *Bez ikakva dvoumljenja odrekoh se tako samog sebe i postadoh ono što oni hoće...*⁴³

Pakao na zemlji u koji dospijeva je Goli otok, koji uspoređuje s Danteovim *Paklom*. Zatvorenici su povrnuti neljudskim postupcima, uništavaju im identitet pretvarajući ih u brojeve. U takvom svijetu Fabricije konačno gubi sebe te poglavlje završava apsurdom – pitanjem tko je on zapravo:

(...) sva moja prošlost do trenutka kada sam tu došao bila je pu-
ka zabluda, koju sada odbacujem s gnušanjem, pa sam u smislu
osobe opet nešto poput novorođenčeta, živa stvar pod registarskim
brojem C 47532, jednom riječi nitko i ništa. Drugo, polazeći tako
od nulte točke, nastojat ću postati druga osoba, bez ikakve veze s
onim prije, izgrađujući sebe prema uzorku novog, socijalističkog
čovjeka. (...) Tako sam se ponovo našao na takozvanoj slobodi, ali

⁴⁰ *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*, str. 344.

⁴¹ Isto, str. 394.

⁴² Isto, str. 390.

⁴³ Isto, str. 392.

bez ikakva znanja što zapravo podrazumijevam pod tim kad izgovorim riječ „Ja“. Uostalom, što je to uopće „Ja“?⁴⁴

U petom dijelu romana nakon iskustva Golog otoka Fabricije se ponovno vraća u Šibenik. Nekadašnji partizanski heroj sada je u poziciji koju su imali gubavci u srednjem vijeku, dokazujući još jedanput kako vlast i ideologija lako pretvaraju neprijatelja u heroja i obratno ako to odgovara njihovim nakanama. No, iznova Fortuna upleće svoje prste u njegov život. Vraćajući se u rodno selo, doživi automobilsku nesreću u kojoj svi osim njega poginu te Fabricije uzima dokumente jednog od suputnika, Crnogorca Milana Đurovića. Kao Feniks iz vatre rađa se novi Fabricije ispunivši na apsurdan način ono što je Partija od njega zahtijevala – potpunu promjenu identiteta. Kako ne bi došao u opasnost da ga netko prepozna, odlazi u Beograd. Ipak, politika nikad ne zaobilazi Fabriciju te će se naći u središtu najveće političke afere. Naime, Đurović je trebao biti jedan od povjerljivih tjelohranitelja Milovana Đilasa. Roman iznova funkcionira kao „sat političke povijesti Jugoslavije“ – upoznaje nas Brešan sa zakulisnim igrama koje su se vodile na jugoslavenskom političkom vrhu između Tita i Đilasa. Fabricije se uskoro toliko uživio u ulogu beogradskog studenta oduševljena komunizmom te će postati jedan od najutjecajnijih govornika i miljenik Aleksandra Rankovića.

No, posljedice ispiranja mozga na Golom otoku i Fabricijeva gubljenja svijesti o vlastitom identitetu nisu nestale. On koji nikad nije pristajao ni uz jednu ideologiju te imao svoj vlastiti, kritički stav prema svemu, kao da počinje vjerovati u besmislice koje govori. Ali u trenutku kad počinje gubiti etički osjećaj i kritičku poziciju, dolazi do grubog otrjeznjenja. Vlast otkriva njegov pravi identitet i ako želi preživjeti, morat će odigrati ulogu špijuna. Otrjeznjenje od ideološke opijenosti pomaže Fabriciju da se vrati svojoj pravoj naravi: *Ponovno sam postao stari Fabricije Viskov, koji ne vjeruje nikome i ničemu i kome ništa na ovom svijetu nije sveto.*⁴⁵

Špijunski zadatak koji mu dodjeljuju je da pod Đurovićevim imenom bude kulturni ataše u Rimu kako bi raskrinkao veleposlanika za kojeg se sumnja da radi protiv države. U Rimu sreće osobu kojoj se najmanje nada, svoju ljubav Giuliju. Ponovno je Fabricije na moralnoj kušnji – raditi protiv Giulije i veleposlanika, za kojeg uviđa da nije nikakav neprijatelj države, ili ne. U konačnici će se, kao i uvijek, odlučiti za konkretnog čovjeka.

Fabricije će i ovaj put izvući živu glavu, ali Giulija smrtno strada. Nakon punih dvadeset godina u kojima su svi vjerovali da je mrtav, Fabricije se vraća u Šibenik, gdje pronalazi suprugu Cvitu i odraslu kćer za koju nije ni znao. No, ne može vratiti svoj identitet jer službeno više ne postoji. Fabrici-

⁴⁴ *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*, str. 400/441.

⁴⁵ Isto, str. 451.

jevi problemi s dokazivanjem identiteta na tragu su Pirandella i njegova romana *Pokojni Mattia Pascal*.⁴⁶

Može se zaposliti jedino kao Milan Đurović, nevjenčano živi sa Cvitom, a pojavljuje se i bivša žena pravog Đurovića. Prvotno komična situacija pretvara se u tragičnu. Zahvaljujući pomoći veleposlanika kojem je pomogao u Rimu, identitet mu je vraćen i napokon se Fabricije uspijeva istrgnuti iz mreže politike te pada u potpunu anonimnost: *Ovo je bila, dragi čitatelju, ujedno i moja posljednja rotacija u vrtlogu života, nakon koje sam nastavio tiho i anonimno tavoriti u njegovim mirnim vodama.*⁴⁷

Rijetki su događaji koje Fabricije otada komentira. Ipak, morao je dati svoj osvrt na Hrvatsko proljeće nalazeći i u tim događajima arhetipske oblike ljudskog ponašanja. Ljudi su uvijek isti, skloni su brzo mijenjati strane i izdavat ideje u koje su se do jučer kleli, u prvom redu zato što su u vječnom strahu za vlastitu egzistenciju. Takav je bio i njegov otac kada je, kako bi prehranio obitelj, s katoličke prešao na pravoslavnu vjeru. Takvi su ljudi i sada, a takvi su bili i prije dvije tisuće godina:

Premda to nigdje nije zapisano, uvjeren sam da je ista ona masa, koja je išla za Isusom vičući: „Hosana, sine Davidov!“ kasnije vikala: „Raspni ga!“. Jer, ako je čak sveti Petar, najbliži Isusov sljedbenik, tripot došao u iskušenje da ga se odrekne, što je očekivati od onog običnog malog čovjeka, koji ga je slijedio i ne razumijevajući sasvim što govori.⁴⁸

Prokomentirat će Fabricije još jedan veliki povijesni događaj – Titovu smrt, tj. sprovod, demistificirajući i taj veliki trenutak: (...) *bio je to za mene najobičniji sprovod jedne osobe, koju sam znao samo po imenu...*⁴⁹

⁴⁶ Prvi put prepoznavamo takav lik u protagonistu Pirandellova romana *Pokojni Mattia Pascal* (1904.). Budući da je iz novina doznao da je pronađen leš za koji drže da je on, dakle da je službeno mrtav, Mattia Pascal to iskorištava kako bi nestao iz javnog i društvenog života. Preuzima novi identitet, ali i tada društvo plete oko njega neizbježnu mrežu, pa kada Mattia otkrije da je pravi identitet onaj koji daje građanski status i da, u takvu stanju u kakvu jest, ne postoji, razočaran odlučio otkriti istinu, da bi, vrativši se kući, s gorčinom opazio kako se sredina u kojoj živi već naviknula na njegovu odsutnost, kako za njega više nema mjesta, kako je još jedna od individua koje nisu izmahnule težnji društva da je umrtvi u masku, da joj ubije duh, da je liši mogućnosti ljudske komunikacije. (Usp. o tome: Frano Čale, „Pirandello kao dramatičar i njegovi odjeci u Hrvata“, predgovor knjizi: *Šest osoba traži autora*, ABC naklada, Zagreb, 1995.)

⁴⁷ *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*, str. 484.

⁴⁸ Isto, str. 485/486.

⁴⁹ Isto, str. 486.

Sprovod će iznijeti na površinu snažnu potrebu ljudi na ovim prostorima za mitom, što Brešan ističe u nekoliko navrata u romanu:

Kad je vlak ušao na stanicu, nastupila je sakralna tišina, svi su se ukočili u obrednoj pozi, po brojnim obrazima tekle su suze, a cijela atmosfera ispunila se nečim mističnim. Ovom biblijskom prizoru pridonosilo je i intoniranje poznate pjesme „Fala“, u kojoj se pokojniku lirskom tankoćutnošću zahvaljivalo na svakoj izgovorenoj riječi, bez obzira što u masi nije bilo nikoga, tko nije od njega, dok je bio živ, čuo i bezbroj gluposti. Postalo mi je jasno da ova tuga svemirskih razmjera nije izazvana njegovom osobnom smrću, nego gašenjem jednog mita, čijim nestankom se svi osjećaju obezglavljeni i prestrašeni za svoju sudbinu. Jer mi još uvijek nismo sposobni, kao ostali civilizirani narodi Europe, imati na čelu običnog čovjeka (...) Mi još uvijek patimo od kroničnog pomanjkanja razuma, da bi nas mogao voditi netko tko je samo čovjek, pogotovo još i običan; to mora biti polubog. Naša svijest je još uvijek mitološka, kao kod starih Egipćana i Babilonaca, i nas može držati u zajedništvu i opstojnosti samo neko nadnaravno biće, obavijeno legendom, čiji bi nestanak ili demistifikacija značio ujedno i naše rasulo.⁵⁰

U opreci s tom velikom, mitskom smrću događa se istovremeno i smrt običnog malog čovjeka kojeg je pomela povijest i čija smrt neće biti zabilježena u niti jednoj knjizi. A smrt malog čovjeka više se dojmila Fabricija, kao što ga je uvijek više zanimalo konkretan čovjek od „velikih“ ideja, ideologije ili utopije. Dakle, pod tramvajem umire pijana starica. Bila je to Zora Gorički, nekoć ljepotica, pripadnica uglednog zagrebačkog društva, nekadašnja Fabricijeva zaručnica, ali i zaručnica fašističkog časnika i supruga uglednog partijca, a završava život tragično kao pijana starica. Sve povijesne i političke mijene zemlje koja se raspadala, kao da su se odrazile na njenoj sudbini.

Nakon uzbudljiva života i brojnih ljudi koji su ostavili traga u njemu, Fabricije ostaje potpuno sam. Budući da više nije aktivni sudionik u zbivanjima, sređuje autobiografske zapise koje je pisao cijeloga života, što je čest postupak u pikarskim romanima.

Godine teku, a povijest i politika prolaze mimo Fabricija tako da ih ni ne osjeti. Ponovno će na trenutak iskrsnuti iz anonimnosti važne 1990. godine. Jedno burno stoljeće, koje su obilježile velike ideje i ideali, ali i brojna stradanja malih ljudi i užasi, prošlo je. Fabricija zatičemo kako sjedi u Gradskoj kavani na Jelačićevu trgu u Zagrebu i iz svoje trenutne pozicije promatrača promatra rađanje novog doba za Hrvatsku. Ali, opet, kao da se ništa nije promijenilo. Povijest se iznova ponavlja: *Na dan proglašenja neovisnosti*,

⁵⁰ *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*, str. 487.

na Jelačićevu trgu okupilo se nepregledno mnoštvo, koje je u starozavjetnoj maniri upućivalo riječi obožavanja novom vodstvu, što ga je preko Crvenog mora povelu u Obećanu zemlju.⁵¹

Neočekivano, kao što to uvijek biva u pikarskom romanu, u Gradskoj kavani sjedi i njegov stari prijatelj Jozo Marić. Jozo je razočaran jer nakon cijelog njegovog života, obilježenog stalnom borbom za neovisnu Hrvatsku, nitko ne mari za njega i njegov trud. To će Fabricija ponukati da mu izloži, još jedanput, svoje viđenje povijesti. Smatra da su pojedinci svojom pojedinačnom ulogom zapravo malo pridonijeli rađanju novog doba, jednostavno svi su se našli u vihoru povijesti i politike radeći ono što su morali, a krajnji rezultat je posljedica povijesnog procesa. Stoga u novom vremenu njih dvojica nemaju što tražiti. Povijest se ponavlja, oni su zatvorili svoj krug, a sad je na drugima red da ponavljaju njihove pogreške: *Tko ništa nije naučio iz povijesti, osuđen je da mu se ona ponavlja. Zato se sad otvara novi kružni tok, tako da se sve vraća tamo odakle je i počelo.*⁵²

Predlaže Jozi da i on zauzme poziciju pasivnog promatrača, s čime se Jozo ne može pomiriti. Njihova mišljenja često su se razilazila, ali to im nije smetalo da budu prijatelji i da riskiraju život za onog drugog. I to je jedna nenametljiva, čini se, Brešanova poruka – da se može biti prijatelj i s onim tko je drugačiji od tebe i ima drugačije mišljenje. Jedini spas iz ludila povijesti i politike, kao i mogućnost očuvanja vlastite individualnosti nalazi se u pridržavanju osnovnih humanih načela poštivanja svakog čovjeka.

Jozo će ipak napustiti Hrvatsku i otići u Njemačku, a Fabricije gubi jedinu vezu sa životom kakav je dotad vodio te tone u potpunu anonimnost.

Izvori i literatura

- Bjornson, Richard, *The Picaresque Hero in European Fiction*, Madison, Wisconsin, University of Wisconsin Press, 1977.
- Brešan, Ivo, *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*, Znanje, Zagreb, 1996.
- Brkić, Mirna, *Pikarski roman – od kanonizacije do transformacije u 18. st.*, „Mostariensia“, Mostar, 2008.
- Brkić, Mirna, „Ptice nebeske – pikarski roman Ive Brešana“, *Riječ*, god. 12., sv. 3., Rijeka, 2006.
- Čale, Frano, „Pirandello kao dramatičar i njegovi odjeci u Hrvata“, predgovor knjizi: *Šest osoba traži autora*, ABC naklada, Zagreb, 1995.

⁵¹ *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*, str. 490.

⁵² Isto, str. 492/493.

- Fališevac, Dunja, *Kaliopin vrt II.*, Književni krug, Split, 2003.
- Guillén, Claudio, *Književnost kao sistem*, preveo Tihomir Vučković, Nolit, Beograd, 1982?
- Lever, Maurice, *Povijest dvorskih luda*, prevela Gordana V. Popović, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1986.
- Peričić, Denis, *Kerempuhova čitanka*. Antologija tekstova o Petrici Kerempuhu od 1834. do 1999., Vall 042, Varaždin, 2002.
- Peričić, Denis, *Petrica Kerempuh u europskom kontekstu*, Vall 042, Varaždin, 1998.
- *Sotona ponovno lik u Brešanovu romanu*, www.radio101.hr
- Tatarin, Milovan, „Utvara povijesti, utvara individualnosti“, *Dometi*, godina 10, broj I-IV, 2000.
- „Tko se boji Maršala“, *Feral Tribune*, XVII, 746. Split, 3. siječnja 2000.
- Tunjić, Andrija, *Razgovori u Hrvatskoj*, AGM, Zagreb, 2001.
- Visković, Velimir, „Brešanovo dvadeseto stoljeće“, u knjizi: *Umiće pripovijedanja*. Ogledi o hrvatskoj prozi, Znanje, Zagreb, 2000.

Mirna BRKIĆ

A PLAY ON THE STAGE OF LIFE

The subject of our interest is *The Confessions of a Characterless Man* (1996), Ivo Bresan's second novel. This comprehensive picaresque novel, with rich and extended plot and intertextual entries, is only at the surface a novel about the main character's adventures. Through the characterless figure of Fabricio Viskov, Bresan will present his personal ethical and philosophical reflexions as well as an original literary view of the problem of history and historical truth.

Key words: *Bresan, Confessions of a Characterless Man, ethical-philosophical reflexions; issue of historical truth*